

DIMENSIUNILE CONSENSUALITĂȚII ÎN SFERA POLITICĂ INTERNAȚIONALĂ

Adrian-Ionel Tudosi

Relații Internaționale și Studii Europene

promoția 2021-2024

adrian.tudosi02@e-uvv.ro

ABSTRACT

This paper engages in an in-depth analysis of the dimensions of consensus in international politics, with a particular focus on the limits of consensus in the context of European integration. Starting from the premise that consensus is a fundamental principle of international cooperation, the paper investigates the extent to which it is affected by political, economic and social factors with significant implications for the dynamics of European integration and the effective functioning of the European Union. The hypothesis of this paper supports the idea that European consensuality is subject to varying constraints, which manifest themselves at different levels of intensity, ranging from minor influences with negligible impact to major political crises with a high potential to destabilize the process of European integration and threaten the future of the European Union. The methodology of this thesis is based on historical institutionalism, through an analytical approach to the historical evolution of European integration, the analysis being structured around four significant episodes that have tested the European Union's capacity to act by consensus. Analyzing the factors that have influenced and limited consensus at various stages of the European integration process, the paper aims to provide a complex perspective on the limits of European consensus and to demonstrate that the consensus model is the most appropriate model to overcome the existing political crises within the European system.

Keywords: consensus, international politics, European integration, European Union, cooperation, historical institutionalism.

INTRODUCERE

Pe întreg parcursul dezvoltării istorice a relațiilor internaționale, entitățile etatice au deprins o comprehensiune intensivă asupra beneficiilor complementare conlucrării, cooperării și coordonării activităților întreprinse de către acestea în lăuntrul frontierelor arenei globale. Nucleul acestei conștientizări coincide cu ipoteza potrivit căreia diseminarea și propovăduirea intereselor naționale se pot realiza într-o manieră mult mai optimă și cu o eficiență mult mai crescută, în momentul în care actorii statali se solidarizează și se antrenează în edificarea unor coaliții, alianțe sau organizații internaționale interguvernamentale și supranaționale, alături de alte națiuni, ce manifestă interese congruente sau chiar echivalente. Totodată, se cuvine să remarcăm faptul că evoluția în speță a relațiilor

internaționale a fost alterată, în timp, de o întreagă înșiruire de agenți, identificați în limitele frescei geopolitice mondiale – spre pildă, ascensiunea și declinul economic; amenințările iminente la adresa securității colective; sau schimbările produse la nivelul normelor juridice de drept internațional. În consecință, statele au deprins ideea conform căreia asocierea și participarea activă în cadrul acestor structuri colaborative ar putea pune și, deopotrivă, pun bazele unui postament destinat promovării intereselor proprii ale fiecărei națiuni în parte, precum și raportării unor excedente unanim convenabile.

Totuși, în deplinătatea studiului relațiilor internaționale, putem identifica o problematică deosebit de complicată, și anume dificultatea realizării unui consens autentic între state. Substanța acestei chestiuni derivă întocmai din

natura egocentrică și individualistă a fiecărei entități etatice în parte, precum și din polarizarea și concentrarea tuturor resurselor asupra intereselor proprii ale statelor – interese care, în mod frecvent, beneficiază de o anume întâietate, în ceea ce privește agenda politică sau lista de sarcini (o ipotetică „to-do list”) aferentă fiecărei națiuni –, în defavoarea intereselor comune sau universale, valabile pentru întregul conglomerat de state sau întreaga organizație internațională. Totodată, este necesar să înțelegem și să validăm principiul conform căruia fiecare stat acționează și funcționează, în Sistemul Internațional, sub configurația unui actor de sine-stătător, independent și autonom, aspect ce se datorează, în esență, naturii suverane a entităților etatice, care le conferă acestora dreptul de expertiză categorică asupra proceselor decizionale interne și externe. Acest raționament își poate găsi certificare în concepția pronunțată de către fostul prim-ministru al Regatului Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord, Henry John Temple, acerb contestatar al coalizării statelor europene, potrivit căruia: „Nu avem aliați eterni și nu avem dușmani perpetui. Interesele noastre sunt eterne și perpetue, [...] și este de datoria noastră să le urmărim.”, precum și – într-o manieră mult mai particulară, în ceea ce privește exemplul propus, însă unanim valabilă din perspectiva chintesenței și a semnificației citatului – în teza atribuită eronat președintelui celei de-a cincea Republici Franceze, Charles de Gaulle, „Franța nu are prieteni, doar interese”.

Subiectul acestei lucrări gravitează în jurul conceptului de consensualitate și implicațiile acestuia în sfera politică internațională. Politologul american, Douglas Whiting Rae, în lucrarea intitulată *The Limits of Consensual Decision*, definește noțiunea de consens drept „acordul unanim ca premisă sau condiție a acțiunii”¹. Consensualitatea a devenit un element central pentru dinamica relațiilor internaționale din prezent, reprezentând un factor crucial în ceea ce privește instituirea și menținerea păcii și stabilității între state.

Specialiste în psihologie socială, Lia Figgou și Dimitra Anagnostopoulou, reinterpretează, în articolul *Consensual Politics and Pragmatism in Parliamentary Discourse on the ‘Refugee Issue’*, teoriile experților în științe sociale, Susan Condor, Cristian Tileagă și Michael Billing, referitoare la rolul consensului în retorica politică, argumentând că „deși contradicția este

piatra de temelie a retoricii, consensul este adesea un obiectiv retoric sau o resursă utilizată pentru a se orienta spre scopuri retorice importante”². În continuare, Figgou și Anagnostopoulou evidențiază prioritatea consensului și a unității în discursurile ceremoniale, în detrimentul „retoricii dezbinătoare”³.

Această lucrare își propune să analizeze dimensiunile consensualității în sfera politică internațională, cu un accent deosebit asupra limitelor consensualității europene. Există multiple forme de consensualitate, variind în funcție de culturile politice specifice, care pot fi observate în diverse regiuni geografice. În cadrul acestei lucrări, obiectivul nostru este de a examina particularitățile consensualității în spațiul european, concentrându-ne, în mod particular, asupra Uniunii Europene. În acest context, am desemnat această manifestare distinctă a consensualității drept **consensualitate europeană**. Motivația alegerii temei derivă din însemnătatea substanțială a consensului în procesul de integrare europeană, luând în considerare faptul că Uniunea Europeană constituie un organism politico-economic complex, ce cuprinde un larg evantai de interese naționale și se confruntă, în permanență, cu provocări considerabile, determinate de realizarea unui compromis autentic între statele membre.

Plecând de la traumatizantele și devastatoare reverberații și repercusiuni, aferente celei de-a doua conflagrații mondiale, putem discerne cu ușurință imperativul unanim al **reconstrucției Europei Occidentale**, ce a jucat rolul de catalizator al edificării primelor instituții euro-atlantice (e.g. *Organizația pentru Cooperare Economică Europeană*, OCEE, înființată în anul 1948 și substituită, în anul 1961, odată cu finalizarea reconstrucției europene, cu *Organizația pentru Cooperare și Dezvoltare Economică*, OCDE). Aceste entități regionale au reprezentat fundamentul și etapele preliminare ale unui proiect mult mai asiduu și complex (i.e. UE), a cărui cronologie cuprinde o serie de repere semnificative, precum

² Susan Condor, Cristian Tileagă și Michael Billing, „Political rhetoric”, în Leonie Huddy, David O. Sears, Jack S. Levy (ed.), *The Oxford Handbook of Political Psychology : Second Edition*, Editura Oxford University Press, Oxford, 2013, **apud** Lia Figgou și Dimitra Anagnostopoulou, „Consensual Politics and Pragmatism in Parliamentary Discourse on the ‘Refugee Issue’”, în Mirko A. Demasi, Shani Burke și Cristian Tileagă (ed.), *Political Communication: Discursive Perspectives*, Editura Palgrave Macmillan, Cham, 2020, p. 261.

³ Lia Figgou și Dimitra Anagnostopoulou, „Consensual Politics and Pragmatism in Parliamentary Discourse on the ‘Refugee Issue’”, în Mirko A. Demasi, Shani Burke și Cristian Tileagă (ed.), *Political Communication: Discursive Perspectives*, Editura Palgrave Macmillan, Cham, 2020, p. 261.

¹ Douglas W. Rae, „The Limits of Consensual Decision”, în American Political Science Association, *The American Political Science Review*, Volumul 69, Numărul 4, Washington, DC, 1975, p. 1270.

edificarea *Comunității Europene a Cărbunelui și Oțelului* (CECO, instituită în anul 1951, prin semnarea Tratatului de la Paris), dar și constituirea *Comunității Economice Europene* și a *Comunității Europene a Energiei Atomice* (CEE și CEEA/EURATOM, instituite în anul 1957, prin Tratatul de la Roma) și care a culminat prin instituționalizarea *Uniunii Europene* (UE), așa cum o cunoaștem în contemporaneitate, consacrată prin semnarea Tratatului de la Maastricht (Tratatul privind Uniunea Europeană, TUE), în anul 1992.

Analistul politic american, James Kirchick, analizează, în lucrarea intitulată *Sfârșitul Europei: Dictatori, demagogi și noul ev întunecat*, percepția pro-europenilor asupra Uniunii Europene, evidențiind maniera în care simpatizanții acesteia o descriu drept o „organizație multilaterală blândă”⁴, edificată ca „reacție la ororile celui de-al Doilea Război Mondial”⁵. Kirchick subliniază faptul că, din perspectiva acestora, UE reprezintă „apoteoza realizărilor umane colective, cel mai mare experiment de cooperare politică din câte a încercat omenirea”⁶. Pornind de la această constatare⁷, vom aprofunda, în cele ce urmează, studiul asupra Uniunii Europene, aducând în prim-plan o analiza multidimensională a acestei organizații.

Metodologia de cercetare a acestei lucrări se fundamentează pe instituționalismul istoric, pornind de la o abordare analitică și metodică a efectelor politicilor comunitare, asupra evoluției istorice a procesului de integrare europeană. Totodată, investigarea unor episoade semnificative din istoria integrării europene, ne va permite să întreprindem o examinare detaliată a factorilor care au condus la eșecul consensualității europene.

În consecință, putem afirma că, în materie de consensualitate comunitară, studierea Uniunii Europene se poziționează, în mod categoric, în orizontul tematic al cooperării politice și economice pe plan supranațional și interguvernamental. În pofida diferențelor culturale, etnice, profesionale și lingvistice remarcate în limitele platoului continental european, douăzeci și șapte dintre statele Vechiului Continent s-au coalizat în scopul de a trata și de a soluționa, în comun, problemele și iregularitățile constatate la nivel național și unional. Acest raționament poate fi argumentat

cu ajutorul aserțiunii pledate de către actuala președintă a Comisiei Europene, Ursula von der Leyen, conform căreia „nu putem aborda provocările globale majore decât prin cooperare internațională”⁸.

CAPITOLUL 1

CULTURA CONSENSUALITĂȚII ȘI METAMORFOZELE SALE ÎN ISTORIA RECENTĂ

Dintr-o perspectivă istorică asupra relațiilor internaționale, cooperarea interstatală s-a dovedit a fi un instrument *sine qua non*, în ceea ce privește promovarea intereselor naționale. Actorii statali, prin natura lor de entități suverane și autonome pe scena internațională, au recunoscut și au conștientizat, de-a lungul secolelor, începând cu apariția primelor proto-formațiuni statale și până în era contemporană, un principiu substanțial în strategia lor internațională: *colaborarea, conlucrarea, cooperarea, coordonarea*, precum și *orice altă expresie a acțiunilor lor comune*, generează rezultate considerabil și incomparabil mai eficiente, decât demersurile unilaterale sau acțiunile individuale. Deși consensualitatea implică un proces mai complex și mai solicitant din punct de vedere energetic, rezultatele obținute prin intermediul acesteia sunt, în general, mult mai sustenabile, în comparație cu cele generate prin alte metode ale practicii politice. Cu toate acestea, realizarea unui consens veritabil între state se dovedește a fi o provocare complexă și perpetuă. Egoismul inerent fiecărei entități statale, prioritizarea propriilor intereselor naționale și absența unei viziuni comune, obstrucționează, adesea, eforturile lor de convergență, identificarea unor soluții comune, precum și atingerea unor obiective mutuale.

În acest capitol, vom examina o serie de condiții care facilitează apariția consensului, analiză completată de o expunere a factorilor care se dovedesc a fi ineficienți sau care, în mod contrar, împiedică emergența și consolidarea consensului.

1.1. COOPERAREA ÎN RELAȚIILE INTERNAȚIONALE. CONDIȚII CARE POT FACILITA EMERGENȚA ȘI DEZVOLTAREA CONSENSULUI

În debutul remarcabilului său tratat, *The Evolution of Cooperation*, distinsul politolog de renume transatlantic, Robert Axelrod,

⁴ James Kirchick, *Sfârșitul Europei : Dictatori, demagogi și noul ev întunecat*, Traducerea de Anacona Mîndrilă-Sonetto, Editura Polirom, Iași, 2018, p. 203.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Constatarea conform căreia UE este „cel mai mare experiment de cooperare politică” (Kirchick, 2018, p. 203) (n.a.).

⁸ Ursula von der Leyen [@ursulavonderleyen], via Instagram, 13 iulie 2023, [Ursula von der Leyen \(@ursulavonderleyen\)](#), accesat la data de 13 iulie 2023.

inaugurează un discurs captivant pe tema cooperării, printr-o interogație fundamentală, pe care autorul însuși o descrie ca fiind „intrigantă”: „În ce condiții ar putea apărea cooperarea într-o lume a indivizilor egoiști, lipsită de o autoritate centrală?” (original, în limba engleză, „*Under what conditions will cooperation emerge in a world of egoists without central authority?*”⁹). În această carte, Axelrod explorează cum poate apărea cooperarea într-o lume a egoismului, unde indivizii, organizațiile și superputerile acționează în interes propriu și nu există o autoritate centrală care să le controleze. Cooperarea nu poate emerge, pe cont propriu, într-o societate în care toți actorii sunt egoiști și se comportă necooperativ („*meanies*”¹⁰). Pe cale de consecință, politologul remarcă nevoia de *clustering*, adică de grupuri mici de indivizi care folosesc o strategie de reciprocitate, pe care autorul o denumește „TIT FOR TAT”¹¹ (asemănătoare cu *legea talionului*, introdusă inițial în cea de-a doua carte a Vechiului Testament, *Exodul*, după cum urmează: „[...] viață pentru viață, ochi pentru ochi, dinte pentru dinte, mână pentru mână, picior pentru picior, arsură pentru arsură, rană pentru rană și vânătăie pentru vânătăie”¹²). Strategia TIT FOR TAT se bazează pe principiul cooperării, într-o etapă incipientă, urmată de repetarea acțiunii „adversarului” în cadrul următoarei interacțiuni¹³. În aceeași măsură, această strategie necesită aplicarea de sancțiuni și recompense¹⁴: *actorul care se comportă necooperativ trebuie sancționat, iar cel care cooperează trebuie recompensat*. Un exemplu concludent al acestui concept este reprezentat de sistemul „live and let live”¹⁵, dezvoltat și implementat de către soldații din tranșeele Primului Război Mondial. Acest angajament se baza pe principiul reciprocității, chiar și în pofida animozităților și ostilităților existente. Soldații de pe ambele fronturi evitau să tragă focuri de armă cu intenția de a ucide, deși adversarii se aflau în raza de acțiune a armelor. În schimb, se limitau la executarea unor

focuri de avertisment sau atacuri minore, însă acestea nu aveau scopul de a provoca victime. În esență, acest comportament sugera o înțelegere tacită și neoficială între părțile implicate în conflict: dacă o parte respecta această practică de evitare a violenței letale, cealaltă parte urma același exemplu. Cu toate acestea, în cazul în care una dintre părți încălca acest acord nescris și manifesta agresivitate, cealaltă parte reacționa cu o intensitate echivalentă, reflectând, pe cale de consecință, o dinamică complexă de reacție și contrareacție.

În ciuda faptului că Robert Axelrod nu furnizează o soluție definitivă pentru problema pe care o investighează, lucrarea politologului a servit drept punct de plecare pentru numeroase cercetări ulterioare, care au reușit să dezvolte răspunsuri mult mai concrete pentru întrebarea propusă de acesta (i.e. În ce condiții ar putea apărea cooperarea într-o lume a indivizilor egoiști, lipsită de o autoritate centrală?). Studiile inspirate din scrierile lui Axelrod au valorificat informațiile prezentate de acesta, conducând la o aprofundare semnificativă a subiectului cooperării și la o mai eficace comprehensiune a complexității problemei în cauză. Prin urmare, aceste analize ulterioare ne oferă un cadru detaliat al condițiilor esențiale pentru apariția și consolidarea cooperării. Totodată, acestea subliniază și flexibilitatea conceptului de cooperare, demonstrând capacitatea acestuia de a apărea și de a supraviețui chiar și în contexte complexe și neconvenționale. Așadar, este evidențiată o înșiruire de factori considerați, în mod tradițional, indispensabili pentru procesul de cooperare, dar care, în realitate, nu sunt neapărat necesari sau sunt chiar inutili, în anumite situații specifice.

Astfel, cooperarea necesită, în primul rând, o serie de interacțiuni repetate, între aceiași actori – fie ei statali sau non-statali –, ce trebuie să se extindă pe „un număr nedeterminat (sau cel puțin necunoscut)”¹⁶. Această abordare se coagulează în jurul logicii potrivit căreia un număr finit de interacțiuni între aceiași actori ar determina aplicarea unei strategii de necooperare, întrucât „amândoi pot anticipa o necooperare din partea celuilalt”¹⁷. Prin urmare, numărul nedefinit de interacțiuni creează incertitudine – deoarece actorii „nu pot fi siguri când va avea loc ultima interacțiune între ei”¹⁸ – și sporește eventualitatea cooperării în viitor.

⁹ Robert Axelrod, *The Evolution of Cooperation*, Editura Basic Books, Inc., Publishers, New York, 1984, p. 3.

¹⁰ *Ibidem*, p. 63.

¹¹ *Ibidem*, p. 27.

¹² Moise, „Exodul”, 21, 23-25, în *Vechiul Testament*, Noua Traducere în Limba Română (NTLR), *Exodul 20:22-23:33 NTLR – DOMNUL i-a zis lui Moise: „Așa să – Bible Gateway*, accesat la data de 29.05.2024.

¹³ Dacă adversarul alege cooperarea, în cadrul interacțiunii precedente, cooperezi și tu, însă, dacă adversarul alege necooperarea, nu cooperezi nici tu (n.a.).

¹⁴ În această situație, sancțiunile și recompensele se referă la tratamentul social. De exemplu, o sancțiune socială poate însemna respingerea de către colectiv sau excluderea din acesta (n.a.).

¹⁵ Robert Axelrod, *op. cit.*, p. 181.

¹⁶ „The Evolution of Cooperation”, n.d., p. 4, adaptat după Robert Axelrod, *The Evolution of Cooperation*, Editura Basic Books, Inc., Publishers, New York, 1984.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

În al doilea rând, apariția cooperării este condiționată de existența unui grup restrâns de indivizi, care utilizează strategii de reciprocitate și poate servi drept nucleu pentru extinderea cooperării. Acest raționament se bazează pe ideea conform căreia „un singur individ care oferă cooperare nu poate prospera decât dacă există alți indivizi care vor răspunde în același mod”¹⁹. Mai mult decât atât, strategia la care recurge acest colectiv, limitat din punct de vedere numeric, trebuie să îndeplinească două funcții: (1) să coopereze de la început și (2) să facă diferența între cei care cooperează și cei care nu cooperează.

În altă ordine de idei, condițiile necesare pentru menținerea stabilității cooperării sunt cel mai elocvent exprimate prin cuvintele autorului, putând fi sintetizate prin următoarea afirmație:

*„Pentru ca cooperarea să fie stabilă, viitorul trebuie să aibă o umbră suficient de mare [...] importanța următoareii întâlniri dintre acești doi indivizi trebuie să fie suficient de mare pentru a face din necooperare o strategie neprofitabilă.”*²⁰

Ca atare, cooperarea este stabilă atunci când beneficiile viitoare ale cooperării depășesc beneficiile imediate ale necooperării. Astfel, este imperativ ca acest ipotetic următor contact dintre actori să fie îndeajuns de important, pentru a-i stimula să acorde o valoare rezonabilă interacțiunilor viitoare. Totodată, trebuie să existe o probabilitate semnificativă ca indivizii să se reîntâlnească și să interacționeze din nou, pentru a menține stabilitatea procesului de cooperare.

Examinând perspectiva opusă, se poate observa existența unui catalog de condiții, care, deși sunt considerate necesare pentru emergența și menținerea cooperării, dintr-un punct de vedere tradițional și teoretic, în realitate, importanța lor se dovedește a fi redusă sau chiar neglijabilă. Prin urmare, deși raționalitatea ar putea fi percepută drept o condiție *sine qua non* pentru manifestarea cooperării, numeroase dovezi empirice demonstrează că actorii implicați nu trebuie să fie neapărat raționali. Acest fapt se datorează „procesului evolutiv [care] permite strategiilor de succes să prospere”²¹, chiar și în absența unei comprehensiuni clare din partea participanților, în ceea ce privește motivele și mecanismele de funcționare ale acestor strategii. În aceeași măsură, existența comunicării explicite (manifestată prin „schimbul de mesaje sau angajamente”²² rigide)

și a prezumției de încredere reciprocă între actori nu este recunoscută ca fiind o condiție imperativă, întrucât acțiunile acestora pot vorbi de la sine, stabilind un sistem de reciprocitate, care este „suficient pentru a face necooperarea neprofitabilă”²³. Totodată, altruismul nu este o condiție indispensabilă, întrucât strategiile de succes au capacitatea de a promova cooperarea chiar și în rândul indivizilor cu un comportament egoist. În final, cooperarea fundamentată pe reciprocitate dispune de abilitatea de a se regla în mod autonom, fără intervenția unei autorități centrale. Această auto-reglementare emerge din interacțiunile repetate între actori, unde comportamentele cooperante sunt recompensate, iar cele necooperante sunt sancționate.

În consecință, cultura consensualității este marcată profund de o serie de dinamici contradictorii, care definesc relațiile dintre entitățile statale, ilustrând, concomitent, antagonismul constant, dar și consecvent, dintre cooperare și conflict, stabilitate și instabilitate, securitate și pericol, predictibilitate și incertitudine, ordine și anarhie, libertate și cenzură. Aceste discrepanțe sunt ilustrate cu acuratețe de către politologul american, Kenneth Akito Oye, în debutul lucrării *Cooperation under Anarchy: Hypotheses and Strategies*, după cum urmează:

*„Relațiile dintre state sunt marcate de război și concert, curse ale înarmărilor și controlul armelor, războaie comerciale și armistiții tarifare, panici financiare și redresări economice, devalorizare competitivă și stabilizare monetară.”*²⁴

CAPITOLUL 2 LIMITELE CONSENSUALITĂȚII EUROPENE

După cum afirma politologul și omul politic român, Andrei Marga, în introducerea lucrării sale, *România în Europa actuală*, „Uniunea Europeană, de care s-au legat speranțele majorității europenilor, nu mai este, din nefericire, cea promisă în 1993 și nicidecum cea gândită de fondatori. Fragilitățile, erorile și crizele o brăzdează.”²⁵. Evoluția integrării europene a fost una sinuoasă, încărcată de provocări, dispute și dificultăți, dar și de reușite, concesi și angajamente.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Kenneth A. Oye, „Cooperation under Anarchy : Hypotheses and Strategies”, în *World Politics*, Volumul 38, Numărul 1 din octombrie 1985, Cambridge University Press, New York, 1985, p. 1.

²⁵ Andrei Marga, *România în Europa actuală*, Editura Creator, Brașov, 2019, p. 7.

¹⁹ *Ibidem*, p. 5.

²⁰ *Ibidem*, p. 4.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

În intenția de a aprofunda comprehensiunea complexității consensualității în Uniunea Europeană, devine pertinent și chiar imperativ să investigăm și să identificăm limitele și autosuficiențele asociate acestui fenomen. Acest demers solicită o examinare amănunțită a contextelor geo-istorice din cronologia Uniunii Europene, în care principiile cooperării, consensului și compromisului s-au dovedit a fi insuficiente sau au întâmpinat anumite dificultăți în abordarea provocărilor cu care s-a confruntat organizația. Cercetarea în care urmează să ne angajăm ilustrează atât multilateralitatea procesului decizional european, cât și limitele, slăbiciunile și vulnerabilitățile acestuia.

Prin urmare, în subcapitolele următoare, vom analiza patru episoade semnificative din istoria integrării europene (*eșecul Comunității Europene a Apărării, criza scaunului gol, retragerea Regatului Unit al Marii Britanii și al Irlandei de Nord din Uniunea Europeană și eșecul Tratatului de instituire a unei Constituții pentru Europa*), evenimente care au contribuit – contrar limitărilor pe care le-au provocat – la dinamica și evoluția consensualității europene. Printr-o investigație atentă a acestor episoade, vom explora factorii catalizatori care au generat ineficiența consensualității europene.

2.1. EȘECUL COMUNITĂȚII EUROPENE A APĂRĂRII ȘI REPERCUSIUNILE ACESTUIA

Conjunctura celor două conflagrații mondiale a facilitat dezvoltarea receptivității pentru consolidarea păcii și echilibrului între statele europene și aliații acestora, precum și pentru asigurarea securității colective în limitele centrului de putere nord-atlantic. Drept consecință, colaborarea dintre Organizația Tratatului Atlanticului de Nord (NATO) și ceea ce putem numi prima dintre proto-organizațiile europene (Comunitatea Europeană a Cărbunelui și Oțelului, CECO) s-a intensificat, de-a lungul timpului, extinzând sfera de aplicare a integrării europene pentru a încorpora și dimensiunea apărării. Mai mult decât atât, declanșarea conflictului armat între Republica Coreea (Coreea de Sud) și Republica Populară Democrată Coreea (PRDC – Coreea de Nord), percepută drept un proeminent factor precursor al unei noi conflagrații mondiale de proporții – un potențial al Treilea Război Mondial – a constituit, la rândul său, un element determinant în ceea ce privește fortificarea și consolidarea alianței permanente dintre CECO și NATO, în vederea menținerii păcii și stabilității echilibrului de

putere global. Ca atare, cele șase state fondatoare ale UE – Republica Franceză, Republica Italiană, Republica Federală Germania (RFG), Regatul Belgiei, Regatul Țărilor de Jos și Marele Ducat al Luxemburgului (ultimele trei formând o alianță economică, cunoscută sub denumirea de BENELUX) – s-au coalizat și au semnat Tratatul Comunității Europene a Apărării (CEA), în data de 27 mai 1952, la Paris, urmând să fie ratificat. Embrionul din care a evoluat proiectul CEA este reprezentat de Planul Pleven, conceput de către președintele Consiliului de Miniștri al celei de-a Patra Republici Franceze, René Pleven, care, în 24 octombrie 1950, a înaintat Adunării Naționale propunerea pentru o integrare de natură militară a aliaților europeni, „în condițiile în care refacerea armatei germane era de neevitat”²⁶, demers ce se dorea a fi o garanție incontestabilă pentru menținerea păcii în contextul postbelic. Planul Pleven nu a izbutit să stârnească același grad de fervoare și entuziasm în rândul aliaților Republicii Franceze, precum cel manifestat în cazul Planului Schuman (9 mai 1950). Prin urmare, negocierile pentru Tratatul Comunității Europene a Apărării au fost învăluite într-o atmosferă caracterizată prin scepticism, determinată și alimentată de radicalismul acestui proiect. Cu precădere, existau preocupări referitoare la pierderea drepturilor suverane într-un domeniu considerat extrem de sensibil și delicat pentru entitățile etatice și pentru independența și autonomia acestora, iar celeritatea și ritmul accelerat care păreau să impulsioneze proiectul, au favorizat apariția și articularea reținerilor, reticențelor și îndoielilor de către state – un exemplu concret, în acest sens, reprezentându-l cazul Regatului Țărilor de Jos, care a ridicat rezerve acestui tratat. Instituirea CEA ar fi necesitat cedarea unei părți semnificative din controlul asupra forțelor armate naționale, această exigență fiind percepută drept o amenințare la adresa securității naționale, de către statele membre ale Comunității Europene a Cărbunelui și Oțelului. Cu toate acestea, contextul internațional marcat de instabilitate și tensiuni, a contribuit la semnarea Tratatului Comunității Europene a Apărării, de către toate cele șase state implicate în negocieri. Scepticismul asociat acestui tratat s-a materializat prin exigențele și cerințele statelor membre ale CECO de a modifica prevederile tratatului inițial – perceput ca fiind mult prea ferm și categoric –, referitoare la transferul competențelor în materie de

²⁶ Anamaria Groza, „Considerații privind Comunitatea europeană de apărare și Comunitatea politică europeană”, în Nicolae Cîrstea (ed.), *Revista de Științe Juridice*, Numărul 4, Editura Universul Juridic, București, 2007, p. 112.

Perenitatea dezideratului privind edificarea „pentru apărarea comună a unei armate europene atașată de instituțiile politice ale Europei unite”³⁷ este ilustrată, preponderent, în discursul susținut de către fostul președinte al Partidului Popular European (PPE) și al Uniunii Europene Creștin Democrat (UEDC), Wilfried Martens, în cadrul Convenției Centrului Democrat-Socialilor, în orașul Saint-Malo, din Franța, în data de 21 octombrie 1990. În contextul acestei alocuțiuni, Martens remarcă trei potențiale planuri, delimitate în vederea „întăririi capacității europene de decizie și acțiune pe scena internațională”³⁸. Primul plan, coagulat în jurul politicii externe, stabilește o distincție evidentă și categorică între conceptele de **politică externă unică** și **politică externă comună** și semnalează indispensabilitatea inițierii unei acțiuni colective imediate, ținând seama de faptul că miza inacțiunii o constituie însăși interesele și valorile comune ale statelor membre. În sfârșit, Martens încheie expunerea primului plan prin declarația următoare: „Nu ne vom mai putea limita mult timp la simpla întărire a cooperării politice europene, adică la concertarea diplomatică actuală.”³⁹. Cel de-al doilea plan subliniază necesitatea instituirii unui nou sistem de securitate european, inițiativă ce ar putea fi întreprinsă în limitele *Organizației pentru Securitate și Cooperare în Europa* (OSCE). Cel de-al treilea plan se cristalizează în jurul exigenței constituirii unei politici de apărare comună pentru Europa, acțiune ce se poate realiza prin fuziunea dintre „Comunitatea Europeană și Uniunea Europei Occidentale (UEO)”⁴⁰ – o idee considerată „prematură”⁴¹, dar imperativă. În vederea implementării celor trei planuri, Wilfried Martens sugerează organizarea a două consilii de miniștri comunitare:

„– Un «Consiliu de securitate» format din miniștri ai Afacerilor Externe și ai Apărării, pentru problemele majore de politică externă și de securitate comună;

– un Consiliu de miniștri ai Apărării pentru examinarea problemelor relative la politica de apărare comună.”⁴².

³⁷ Liana-Teodora Pascariu, *Drept comunitar european*, Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, Suceava, 2020, p. 13.

³⁸ Wilfried Martens, „Ideea personalistă și ideea europeană”, Saint-Malo, 21 octombrie 1990, în Helmut Kohl (pref.), *O Europă și cealaltă*, Traducerea de Gabriel Țepelea și Liviu Hagea, Editura Metropolis, București, 1995, p. 17.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*, p. 18.

Totodată, această perspectivă, referitoare la „capabilitățile defensive autonome ale Europei”⁴³, este reiterată în discursul politologului american, Zbigniew Brzezinski, unsprezece ani mai târziu, în lucrarea intitulată *Triada geostrategică : Conviețuirea cu China, Europa și Rusia*, în cadrul secțiunii destinate profilului geostrategic al Uniunii Europene. În consecință, putem observa faptul că eșecul Comunității Europene a Apărării nu a reprimat dorința Comunităților Europene de a-și stabili o politică de apărare și de securitate comună, ci le-a îndrumat spre o integrare militară mai lentă și mai sigură.

2.2. CRIZA SCAUNULUI GOL ȘI EFECTELE ACESTEIA

Încă de la instituirea Comunității Economice Europene (CEE) și a Comunității Europene a Energiei Atomice (CEEa/Euratom), în anul 1958 – consecutive Comunității Europene a Cărbunelui și Oțelului –, imperativul sincronizării demersurilor desfășurate de către cele trei organizații internaționale a devenit o prioritate incontestabilă, în conștiința complexității procesului de integrare europeană. În perioada imediat următoare, deliberările privind consolidarea structurilor administrative și „fuziunea organismelor executive”⁴⁴, au devenit recurente în cadrul instituțiilor comunitare. În această atmosferă de conștientizare a necesității stabilizării și eficientizării arhitecturii instituționale, Comitetul Reprezentanților Permanenți ai guvernelor statelor membre pe lângă Uniunea Europeană (COREPER) a inițiat o serie de dezbateri pe tema coordonării instrumentelor decizionale și administrative aferente CECO, CEE și CEEa. Totuși, în ciuda eforturilor semnificative depuse în acest scop, conjunctura în care se afla climatul politic al anilor 1960, marcată de tensiuni și reticență față de compromisuri, a împiedicat, în mod substanțial, desfășurarea demersurilor de negociere. Una dintre cele mai emblematice și cruciale crize din cronologia procesului de integrare europeană a pivotat în jurul a două aspecte esențiale pentru Comunitățile Europene – modalitățile de finanțare a Politicii Agricole Comune (PAC⁴⁵) și redefinirea procesului de

⁴³ Mihai A. Panu, *Doctrine geopolitice. Arhitectura puterii în sistemul internațional*, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2018, p. 98.

⁴⁴ Secretariatul General al Consiliului (emitent), *Consiliul Uniunii Europene – 1952-2012 : legiuitor și factor de decizie de 60 de ani*, Oficiul pentru Publicații al Uniunii Europene, Luxemburg, 2013, p. 10.

⁴⁵ Politica Agricolă Comună (PAC – 1962) reprezintă „cea mai veche politică a UE aflată încă în vigoare”, adoptată în vederea armonizării

vot pentru adoptarea deciziilor prin majoritate calificată (VMC⁴⁶) –, impunând, prin urmare, necesitatea unei armonizări decizionale între actorii politici europeni. Acest impas a fost ilustrat, cu precădere, prin „absența Franței de la reuniunile Consiliului”⁴⁷, situație care a fost, ulterior, denumită *criza scaunului gol*.

În anticiparea expirării actelor juridice care reglementau finanțarea Politicii Agricole Comune, în luna iulie a anului 1965, solicitarea Consiliului Comunității Economice Europene de elaborare a unei propuneri de subvenționare a PAC pentru următorii cinci ani⁴⁸ a constituit, pentru președintele Comisiei Europene (CE), Walter Hallstein, o oportunitate de a iniția „o revizuire globală a structurilor financiare ale CEE, precum și a responsabilităților Adunării Parlamentare și ale Comisiei înseși”⁴⁹. Într-un efort de a consolida autonomia economică a Comunității, CE a propus o transformare fundamentală a cadrului financiar al organizației, aspirând la o emancipare de constrângerile impuse de aportul statelor membre prin „instituirea unui sistem de resurse proprii”⁵⁰. Această viziune, promovată fervent de Hallstein, prevedea și o reconfigurare a dinamicii decizionale financiare, prin amplificarea prerogativelor bugetare ale Adunării Parlamentare și consolidarea rolului Comisiei Europene în acest domeniu. Propunerea Comisiei intra în conflict cu perspectivele și convingerile președintelui Republicii Franceze, Charles de Gaulle, referitoare la integrarea europeană, acesta privind cu scepticism orice tentativă de a diminua suveranitatea națională a statelor membre, în avantajul instituțiilor comunitare. Reuniunea Consiliului Comunității Economice Europene, din data de 30 iunie 1965, s-a dovedit a fi un moment crucial, marcat de o opoziție categorică din partea Franței. Delegația franceză, „reprezentată de ministrul agriculturii, Edgar Pisani, și de ministrul de finanțe, Valéry Giscard d’Estaing”⁵¹, a contestat cu vehemență viziunea Comisiei. În ziua următoare, în semn de protest, administrația franceză s-a detașat,

în mod simbolic, de mecanismele decizionale comunitare, exprimându-și, simultan, decizia de a boicota întrunirile următoare ale Consiliului, lăsând „scaunul gol”:

„A doua zi, la 1 iulie 1965, guvernul francez și-a rechemat la Paris reprezentantul său permanent din Bruxelles și și-a anunțat intenția de a nu participa la viitoarele reuniuni ale Consiliului și de a nu lua parte la lucrările Coreper și ale altor comitete și grupuri de lucru ale Consiliului.”⁵²

Restricționările nivelului de consensualitate europeană, în cazul crizei scaunului gol, se materializează, în consecință, prin absența deliberată a reprezentanților francezi de la ședințele Consiliului de Miniștri al Comunității Economice Europene, un inconvenient critic, ce a blocat procesul decizional comunitar timp de șase luni, generând o criză politică majoră, precum și o perioadă de tensiune și incertitudine în ceea ce privește evoluția integrării europene.

O consecință remarcabilă a crizei scaunului gol se concretizează prin *Compromisul de la Luxemburg*, din ianuarie 1966. Reuniunea extraordinară a Consiliului de Miniștri, desfășurată la Luxemburg, pe o durată de patru zile, între 17 și 18, respectiv 28 și 29 ianuarie 1966, a oferit un cadru diplomatic decisiv pentru depășirea acestui impas. Acordul obținut, denumit ulterior „Compromisul de la Luxemburg”, a marcat un punct de cotitură în istoria construcției comunitare, articulând o serie de principii menite să asigure funcționarea eficientă și echilibrată a arhitecturii instituționale europene. Compromisul de la Luxemburg a introdus un mecanism procedural care le permitea statelor membre ale Uniunii Europene (SMUE) să blocheze decizii considerate dăunătoare pentru interesele naționale sau pentru suveranitatea națională, prin dreptul de veto. Textul Compromisului de la Luxemburg stipulează explicit obligația Consiliului de Miniștri de a depune eforturi pentru a ajunge la o soluție unanim convenabilă, „respectând totodată propriile interese reciproce [ale statelor membre] și pe cele ale Comunității”⁵³. Mai mult decât atât, Compromisul de la Luxemburg poate fi interpretat într-o manieră bivalentă, drept (1) o limitare a influenței Comisiei Europene în procesul legislativ, dar și (2) un mecanism de echilibrare a influenței și a autorității între instituțiile comunitare. Prin urmare, Compromisul de la Luxemburg, etichetat mai târziu drept „un

politicilor agricole ale statelor membre ale UE (*Politica agricolă comună*, n.d., *Politica agricolă comună – Consilium (europa.eu)*) (n.a.).

⁴⁶ Majoritatea calificată „se întrunește dacă se îndeplinesc simultan două condiții: 55% dintre statele membre votează pentru [...] [și] propunerea este sprijinită de un număr de state membre care reprezintă cel puțin 65% din totalul populației UE” (*Majoritatea calificată*, n.d., *Majoritatea calificată – Consilium (europa.eu)*) (n.a.).

⁴⁷ Secretariatul General al Consiliului (emitent), *op. cit.*, p. 10.

⁴⁸ 1965-1970 (n.a.).

⁴⁹ Secretariatul General al Consiliului (emitent), *op. cit.*, p. 11.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*, p. 12.

⁵³ Consiliul Uniunii Europene, *Accord du Conseil, du 29 janvier 1966, sur le vote majoritaire au sein du Conseil / * Compromis de Luxembourg* *, 1966.

acord de a nu fi de acord”⁵⁴ (original, în limba engleză „an «agreement to disagree»”⁵⁵), a validat însemnătatea vulnerabilităților, fragilităților și intereselor naționale, într-o serie de domenii, fără a compromite, însă, operativitatea procesului decizional unional. Cu toate acestea, Compromisul de la Luxemburg nu se bucură de aplicabilitate generală, directă, imediată sau cu prioritate, asemenea altor documente comunitare, fiind, în esență, un acord politic, căruia nu îi este recunoscută valoarea juridică, în mod formal. Caracterul informal al acestuia a generat, de-a lungul timpului, interpretări contradictorii asupra incidențelor și efectelor sale pe termen lung. Astfel, repercusiunile Compromisului de la Luxemburg au constituit fundamentul unor divergențe cu privire la impactul acestora asupra integrării europene. Compromisul de la Luxemburg a fost, adesea, criticat pe temeiul impunerii principiului unanimității în procesul decizional unional, prin posibilitatea SMUE de a „suspenda anumite propuneri”⁵⁶, aspect ce ar putea împiedica desfășurarea procesului de stabilire a direcțiilor de acțiune ale instituțiilor UE. Această perspectivă omite, însă, o componentă esențială, ce se materializează prin rolul vital al Compromisului de la Luxemburg în *asigurarea continuității proiectului european*, într-un moment particularizat prin divergențe profunde între statele membre ale Comunităților Europene. Prin urmare, cu toate că este incontestabil faptul că principiul unanimității a generat anumite blocaje și întârzieri în procesul legislativ comunitar, Compromisul a permis și chiar a facilitat manifestarea unei flexibilități imperative – ce s-a dovedit a fi piatra de temelie a unei integrări graduale, dar constante –, în vederea depășirii disensiunilor politico-economice ale perioadei precedente instituirii CEE și CEEA. Evoluția ulterioară a Comunităților Europene demonstrează validitatea acestei afirmații, întrucât tratatele institutive au fost revizuite de cinci ori de la semnarea lor, iar „fiecare modificare a extins domeniile de competență ale Comunităților și a sporit deschiderea și transparența procedurilor”⁵⁷. Mai mult decât atât, numărul SMUE a crescut de la șase la douăzeci și opt⁵⁸, marcând atractivitatea și vitalitatea proiectului european.

Așadar, în ciuda faptului că, atât criza scaunului gol, cât și Compromisul de la Luxemburg, au fost considerate impedimente în calea unei integrări europene prompte, cel din urmă (i.e. Compromisul de la Luxemburg) s-a dovedit a fi un instrument indispensabil în consolidarea Uniunii Europene, pe termen lung, permițând întărirea coeziunii, a consensualității și a încrederii reciproce între statele membre.

2.3. EȘECUL TRATATULUI DE INSTITUIRE A UNEI CONSTITUȚII PENTRU EUROPA ȘI CONSECINȚELE ACESTUIA

În lucrarea intitulată *Suveranitate și integrare europeană. Reflecții asupra implicațiilor constituționale*, Cristina Arion demarcă distincția dintre conceptul de *constituție* – ca „instrument scris care cuprinde regulile unei organizații politice sau sociale”⁵⁹ – și *procesul de constituționalizare* – ce „desemnează formarea unui nucleu constituțional în sânul tratatelor”⁶⁰ –, susținând raționamentul conform căruia „acești doi termeni nu sunt echivalenți”⁶¹, însă se poate discerne o anumită paritate sau concordanță între aceștia, în conformitate cu maniera în care sunt interpretați, cu precădere, în cazul întrebării recomandate de autoare: „Are Uniunea Europeană nevoie de o Constituție?”⁶². În completarea argumentației sale, Arion aduce în discuție distorsiunile de interpretare ale altor autori din spectrul tematic unional, care, în mod nejustificat, asimilează și conturează o anumită echivalență între cei doi termeni propuși anterior. Prin urmare, într-o abordare analitică considerabilă, autoarea reiterează reflecțiile propuse de către Jean-Claude Piris, concluzionând că tratarea rigidă, de tip binar, exprimată prin acordul deplin (fie acesta pozitiv sau negativ, „da” sau „nu”), în ceea ce privește necesitatea Uniunii Europene de a adopta o constituție, reflectă, în esență, poziționarea în favoarea sau împotriva instaurării unei entități etatice federale la nivel comunitar – răspunsul („da” sau „nu”) la întrebarea indicată anterior (i.e. „Are Uniunea Europeană nevoie de (o) Constituție?”⁶³), „înseamnă că ești

⁵⁴ Elena Rodica Danescu, *Le compromis de Luxembourg (janvier 1966)*, Centre Virtuel de la Connaissance sur l'Europe, 2016, p. 2.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ Secretariatul General al Consiliului (emitent), *op. cit.*, p. 13.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ Douăzeci și șapte, după retragerea Regatului Unit din Uniunea Europeană, în anul 2020 (n.a.).

⁵⁹ *Constitution*, Merriam-Webster, n.d., [Constitution Definition & Meaning – Merriam-Webster](#), accesat la data de 13.04.2024.

⁶⁰ Cristina Arion, „Suveranitate și integrare europeană. Reflecții asupra implicațiilor constituționale”, în Anton Niculescu (pref.), *Suveranitate națională și integrare europeană*, Editura Polirom, Iași, 2001, p. 252.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*, p. 253.

favorabil sau nu creării unui stat european”⁶⁴ –, aspect ce îi conferă acestei dezbateri un caracter esențialmente politic. În consecință, perspectiva autorului redefineste fundamentul dezbaterii, abandonând discuția despre o Constituție, în favoarea conceptului de „Cartă constituțională”, angajându-se, concomitent, într-o examinare profundă a gradului în care tratatele institutive (TCECO, TCEE, TCEEA, TUE) îndeplinesc funcțiile asociate unei eventuale Carte constituționale a Uniunii Europene. Așadar, „identificarea Constituției cu procesul de constituționalizare pare acum transparentă”⁶⁵, considerând jurisprudența CJCE⁶⁶ ca temei al satisfacerii „uneia dintre principalele exigențe constituționale”⁶⁷, în viziunea lui Piris, și anume „existența unui stat de drept”⁶⁸. Același raționament – totuși, într-o oarecare măsură, hiperbolizat – este aplicat și cazul observațiilor autoarei Marie Françoise Labouz. Aceasta susține că dezbateră cu privire la necesitatea unei constituții pentru UE poate fi înțeleasă și asimilată doar prin prisma unei concepții de federalism care se desprinde (și chiar depășește) formula tradițională a unui stat federal, în cuvintele sale „un federalism «*sans nom et sans visage*»”⁶⁹.

Cristina Arion remarcă, în consecință, aspectul central care definește și delimitează discuția cu privire la justificarea unei Constituții, argument ce poate fi ilustrat, în acest context, prin următorul silogism: „*Uniunea Europeană are o Cartă constituțională / însă nu are o Constituție – nu poate avea o Constituție / pentru că nu este un stat*”⁷⁰. Într-adevăr, individual, premisele acestei

sintagme sunt formulate cu precizie și sunt bine definite, totuși, în momentul în care sunt juxtapuse, nu oferă nicio contribuție substanțială pentru comprehensiunea subiectului abordat. În această privință, profesorul Denis Simon a subliniat cu seriozitate preocupările legate de interpretările care promovează un drept constituțional comunitar și care susțin ideea unei Constituții comunitare. În discursul său, Simon a evidențiat fenomenul cunoscut sub denumirea de „statomorfism”⁷¹ perpetuu, caracterizat prin tendința de a transpune structurile și principiile constituționale naționale asupra entității comunitare, inclusiv o replicare a separației puterilor „à la Montesquieu”⁷². Potrivit analizei sale, această abordare constituie o distorsiune și o denaturare a realității comunitare, subminând potențialul de evoluție și adaptare al acesteia și subestimând diversitatea și specificitatea statelor membre. Totuși, din perspectiva autoarei Cristina Arion, „acest «statomorfism» este la fel de periculos ca și «statocentrismul» de care se lovește o concepție restrictivă despre Constituție asemenea celei analizate mai sus”⁷³. Ambele concepte denotă tendințe de a proiecta modele și structuri naționale asupra entității comunitare, fie prin transpunerea directă a cadrelor instituționale, fie prin impunerea unui centrism excesiv în ceea ce privește interpretarea și aplicarea constituțională.

Fostul Ministru Federal al Afacerilor Externe din Republica Federală Germania, Joseph Martin Fischer (cunoscut drept Joschka Fischer), a formulat, în mod explicit, propunerea de a renunța la constrângerile impuse de interpretarea strictă și legalistă și de a adopta o perspectivă mai largă asupra termenului de constituție, a cărui comprehensiune se poate traduce drept „un set de valori și principii de bază ce susțin coexistența în Europa și funcționarea Uniunii Europene ca o structură unică”⁷⁴.

Într-o abordare exclusiv formală, putem susține aserțiunea conform căreia adoptarea unui act constitutiv, sub denumirea de „constituție”, în cadrul sistemului relațiilor internaționale nu reprezintă un fenomen singular sau inovator. Totuși, sub aspect strict material și

⁶⁴ Jean-Claude Piris, „L’Union européenne a-t-elle une constitution? Lui en faut-il une?”, *Revue Trimestrielle de Droit Européen*, octombrie-decembrie 1999, *apud* Cristina Arion, „Suveranitate și integrare europeană. Reflecții asupra implicațiilor constituționale”, în Anton Niculescu (pref.), *Suveranitate națională și integrare europeană*, Editura Polirom, Iași, 2001, p. 253.

⁶⁵ Cristina Arion, *op. cit.*, p. 253.

⁶⁶ În intenția de a-și susține pledoaria referitoare la necesitatea adoptării unei constituții pentru UE, Jean-Claude Piris aduce în discuție două dictum-uri esențiale ale CJCE: (1) Decizia din 5 februarie 1963, *Van Gend en Loos v Nederlandse Administratie der Belastingen* și (2) decizia din 23 aprilie 1986, *Parti écologiste “Les Verts” v European Parliament* (n.a.).

⁶⁷ Cristina Arion, *op. cit.*, p. 253.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ Marie Françoise Labouz, *Les accords de Maastricht et la constitution de l’Union européenne*, CEDIN, 27 iunie 1992 / Editura Montchrestien, Paris, 1993, *apud* Cristina Arion, „Suveranitate și integrare europeană. Reflecții asupra implicațiilor constituționale”, în Anton Niculescu (pref.), *Suveranitate națională și integrare europeană*, Editura Polirom, Iași, 2001, p. 254.

⁷⁰ Dieter Grimm, „Does Europe need a Constitution?”, în *European Law Journal*, 1995, *apud* Cristina Arion, „Suveranitate și integrare europeană. Reflecții asupra implicațiilor constituționale”, în Anton Niculescu (pref.), *Suveranitate națională și integrare europeană*,

Editura Polirom, Iași, 2001, p. 254.

⁷¹ Denis Simon, *Les accords de Maastricht et la constitution de l’Union européenne*, CEDIN, 27 iunie 1992 / Editura Montchrestien, Paris, 1993, *apud* Cristina Arion, „Suveranitate și integrare europeană. Reflecții asupra implicațiilor constituționale”, în Anton Niculescu (pref.), *Suveranitate națională și integrare europeană*, Editura Polirom, Iași, 2001, p. 254.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ Cristina Arion, *op. cit.*, p. 254.

⁷⁴ *Ibidem*.

substanțial, tratatele constitutive ale organizațiilor internaționale au fost recunoscute pentru conținutul lor constituțional și pentru rolul lor de (ipotetic) regulament de organizare și funcționare (ROF) pentru entitatea respectivă – fiind, adesea, considerate ca având „un caracter constituțional”⁷⁵ sau chiar ca „veritabile Constituții”⁷⁶.

În consecință, conceptul de *Constituție Europeană* sau *Constituție a Uniunii Europene* ar putea îndeplini două funcții distincte: (1) „să atenueze tensiunea între suveranitate și integrarea europeană, să diminueze temerile legate de evoluția Uniunii”⁷⁷ și (2) să servească drept un „revelator, în sensul fotografic al cuvântului, al unei integrări astăzi greu asumate, puțin conștientă și uneori ezitantă”⁷⁸.

Declarația nr. 23, atașată Tratatului de la Nisa, a constituit fundamentul pentru inițiativa Consiliului European de la Laeken (desfășurat între 14 și 15 decembrie 2001) de a convoca o convenție europeană, care avea misiunea de a iniția un dialog amplu și transparent „privind viitorul Uniunii Europene”⁷⁹, pregătindu-se, astfel, pentru următoarea Conferință Interguvernamentală (CIG). Convenția urma să abordeze cele patru provocări considerabile, ce vizau evoluția Uniunii Europene:

- (1) „o mai bună repartitie a competențelor”⁸⁰,
- (2) „simplificarea instrumentelor de acțiune ale Uniunii”⁸¹,
- (3) „consolidarea democrației, a transparenței și a eficacității”⁸² și
- (4) „elaborarea unei Constituții pentru cetățenii europeni”⁸³.

⁷⁵ Daniel V. Dormoy, *Droit des organisations internationales*, Editura Dalloz, Paris, 1995 / Henry Schermers și Niels Blokker, *International Institutional Law: Unity Within Diversity*, Editura Martinus Nijhoff, Leiden, 1999, *apud* Cristina Arion, „Suveranitate și integrare europeană. Reflecții asupra implicațiilor constituționale”, în Anton Niculescu (pref.), *Suveranitate națională și integrare europeană*, Editura Polirom, Iași, 2001, p. 254.

⁷⁶ Bardo Fassbender, „The United Nations Charter as the Constitution of the International Community”, în *Columbia Journal of Transnational Law*, 1998, *apud* Cristina Arion, „Suveranitate și integrare europeană. Reflecții asupra implicațiilor constituționale”, în Anton Niculescu (pref.), *Suveranitate națională și integrare europeană*, Editura Polirom, Iași, 2001, p. 254.

⁷⁷ Cristina Arion, *op. cit.*, p. 256.

⁷⁸ Sylvie Goulard și Christian Lequesne, „Une Constitution européenne, si et seulement si...”, în *Politique étrangère*, 2/2001, p. 312, *apud* Cristina Arion, „Suveranitate și integrare europeană. Reflecții asupra implicațiilor constituționale”, în Anton Niculescu (pref.), *Suveranitate națională și integrare europeană*, Editura Polirom, Iași, 2001, p. 254.

⁷⁹ Liana-Teodora Pascariu, *op. cit.*, p. 29.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² *Ibidem*.

⁸³ *Ibidem*.

În ceea ce privește ultima inițiativă, Convenția Europeană a coordonat, în cursul primului semestru al anului 2003, procesul de redactare și dezbateri a proiectului de tratat menit să instituie o Constituție pentru Europa. Prin urmare, în data de 29 octombrie 2004, șefii de stat și de guvern ai celor douăzeci și cinci de state membre, au semnat Tratatul Constituțional, la Roma, demers ce a constituit „cel mai important pas în direcția aprofundării integrării europene din istoria Uniunii, după semnarea Tratatelor de la Roma”⁸⁴.

Constituția Europeană a fost concepută cu scopul de a integra Tratatul Uniunii Europene, într-un „text unitar”⁸⁵, fără a exista vreo intenție de a substitui constituțiile naționale ale statelor membre ale Uniunii Europene. Preambulul Tratatului Constituțional reflecta viziunea asupra democrației și constituției, inspirată de gândirea lui Tucidide, renumitul istoric atenian („*Our Constitution ... is called a democracy because power is in the hands not of a minority but of the greatest number*”⁸⁶; original, în limba greacă, „*Χρῶμεθα γὰρ πολιτείᾳ ... καὶ ὄνομα μὲν διὰ τὸ μὴ ἐς ὀλίγους ἀλλ’ ἐς πλείονας οἰκεῖν δημοκρατία κέκληται*”⁸⁷). În plus, intrarea în vigoare a Constituției era planificată să aibă loc odată cu ratificarea acesteia de către fiecare SMUE, reflectând, astfel, o aspirație către coeziune și uniformitate în limitele Uniunii Europene.

După cum am constatat și în cazul evoluției Tratatului Comunității Europene a Apărării, analizat anterior, putem observa, în aceeași măsură, o restricționare a nivelului de consensualitate în contextul procesului de ratificare a Tratatului de instituire a unei Constituții pentru Europa. Dezbaterile privind ratificarea tratatului au revelat exigența desfășurării unei serii de referendumuri populare, în toate statele membre ale Uniunii Europene. Această solicitare a fost articulată, deopotrivă, de criticii inițiativei elaborării unei legi fundamentale comunitare, cât și de susținătorii acestei rezoluții. Totodată, necesitatea organizării acestor referendumuri a fost alimentată, cu precădere, de caracterul inovator al documentului în speță, ce implica orientarea Uniunii Europene în direcția unui teren neexplorat, particularizat prin incertitudine și susceptibil la riscuri majore, în ceea ce privește eventualitatea diminuării suveranității naționale, în favoarea instituțiilor unionale.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ „Preamble”, în *Treaty establishing a Constitution for Europe*, Roma, Official Journal of the European Union, C 169, 18 iulie 2003, p. 8.

⁸⁷ *Ibidem*.

Primul stat membru care a organizat un referendum popular pentru adoptarea Tratatului Constituțional a fost Spania⁸⁸, unde rezultatele au fost unele pe cât se poate de satisfăcătoare: șaptezeci și șase de procente (76,72%⁸⁹) din totalul alegătorilor prezenți⁹⁰ au acordat un vot favorabil pentru ratificarea Tratatului Constituțional. Totuși, în ciuda perspectivei inițiale prielnice, procesul de ratificare a suferit un regres semnificativ la scurt timp după desfășurarea referendumului din Spania, întrucât, în decurs de numai trei luni, au avut loc scrutine similare în Franța și Olanda. Astfel, în Republica Franceză, „la 29 mai 2005, 55% dintre alegători au răspuns «nu» la întrebarea: «Sunteți de acord cu proiectul de lege care autorizează ratificarea Tratatului de instituire a unei Constituții pentru Europa?»”⁹¹ (original, în limba franceză, „*Approuvez-vous le projet de loi qui autorise la ratification du traité établissant une Constitution pour l'Europe?*”⁹²), iar, în Regatul Țărilor de Jos, aproximativ șaizeci și două de procente (61,54%) dintre alegători au votat împotriva, întrebarea adresată fiind: „Sunteți pentru sau împotriva aprobării de către Țările de Jos a Tratatului de instituire a unei Constituții pentru Europa?”⁹³ (original, în limba neerlandeză, „*Bent u voor of tegen instemming door Nederland met het Verdrag tot vaststelling van een grondwet voor Europa?*”⁹⁴). Ultimul referendum popular s-a desfășurat în Luxemburg, în data de 10 iulie 2005, soldându-se cu o majoritate de cincizeci și șapte la sută (56,52%) de voturi

favorabile. În urma acestui scrutin, celelalte state membre care luaseră în considerare organizarea unui referendum similar, au decis să renunțe la această idee, iar liderii europeni „au abandonat orice sugestie ca țările care intenționează să organizeze referendumuri ar trebui îndemnate să continue”⁹⁵.

În consecință, agenda pentru introducerea unei Constituții comunitare a fost abandonată, Jean-Claude Juncker – prim-ministru al Marelui Ducat al Luxemburgului și președinte al Comisiei Europene – sugerând că tratatul „este mort sau, în cel mai bun caz, va avea nevoie de o renegociere completă”⁹⁶. Astfel, eșecul Tratatului Constituțional este perceput drept „o înfrângere gravă pentru alianța franco-germană”⁹⁷, precum și un punct de referință privind comprehensiunea, delimitarea și circumscrierea consensua-lității europene. Mai mult decât atât, rezervele cu privire la Tratatul Constituțional – dublat de insuccesul procesului de ratificare – s-au răsfârnt și în declarațiile liderilor politici europeni, aceștia pledând, în unanimitate pentru un interval extins de contemplare și introspecție atentivă. Printre remarcile deosebit de semnificative, se socotesc declarațiile exprimate de către președintele Republicii Franceze, Jacques Chirac, care propunea „o pauză de reflecție”⁹⁸, în vederea „recăștigării încrederii cetățenilor”⁹⁹; prim-ministrul Regatului Țărilor de Jos, Jan Peter Balkenende – acesta susținea aserțiunea conform căreia „deciziile pripite nu vor servi bine Europa”¹⁰⁰ –; precum și prim-ministrul Regatului Unit, Anthony Blair (cunoscut drept Tony Blair), care, în completarea unei remarci referitoare la referendumurile negative din Franța și Olanda, a adăugat următoarea afirmație: „Să rezolvăm mai întâi problemele politice, apoi să discutăm despre constituție”¹⁰¹ (original, în limba engleză, „*Let's get the politics right, then the constitution*”¹⁰²).

Formal, cea mai evidentă consecință a eșecului Tratatului de instituire a unei Constituții pentru Europa este reprezentată de elaborarea *Tratatului de la Lisabona de modificare a Tratatului privind Uniunea Europeană și a Tratatului de instituire a Comunității Europene* (cunoscut drept Tratatul de la Lisabona sau Tratatul de Reformă). Întocmirea

⁸⁸ Întrebarea de pe buletinele de vot din Regatul Spaniei a fost: „Sunteți de acord cu Tratatul de instituire a unei Constituții pentru Europa?” – original, în limba spaniolă, „¿Aprueba usted el Tratado por el que se establece una Constitución para Europa?” (Congreso de los Diputados, *Referendos : De ámbito nacional*, n.d., *Referendos – Constitución española (congreso.es)*, accesat la data de 06.03.2024) (n.a.).

⁸⁹ Flash Eurobarometer, «The European Constitution: post-referendum survey in Spain» – Report, 2005, p. 2.

⁹⁰ Prezența la vot pentru referendumul din 20 februarie 2005, din Spania, a fost de patruzeci și trei la sută (43%) din totalul populației eligibile pentru a vota (n.a.).

⁹¹ Laurence Burgorgue-Larsen, Pierre-Vincent Astresses și Véronique Bruck, „The Constitution of France in the Context of EU and Transnational Law: An Ongoing Adjustment and Dialogue to Be Improved”, în Anneli Albi și Samo Bardutzky (ed.), *National Constitutions in European and Global Governance: Democracy, Rights, the Rule of Law – National Reports*, Editura T.M.C. Asser Press, Haga, 2019, p. 1189.

⁹² Ministère de l'Intérieur (emitent), *Documents remis pour le Référendum du 29 mai 2005*, 2005, p. 3.

⁹³ Corinne Deloy și Helen Levy, *Referendum on the european constitution in the Netherlands, 1st june 2005*, Fondation Robert Schuman, 2005, *EU Constitution Vote 2005 Netherlands (robert-schuman.eu)*, accesat la data de 06.03.2024.

⁹⁴ Eerste Kamer der Staten-Generaal, *Europese Grondwet*, n.d., *Europese Grondwet – Europese Berichtgeving Eerste Kamer*, accesat la data de 06.03.2024.

⁹⁵ Patrick Wintour, *EU scraps timetable for ratifying constitution*, The Guardian, 2005, *EU scraps timetable for ratifying constitution | Politics | The Guardian*, accesat la data de 11.03.2024.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ *Ibidem*.

⁹⁹ *Ibidem*.

¹⁰⁰ *Ibidem*.

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² *Ibidem*.

Tratatului de la Lisabona a necesitat renegocierea conținutului Tratatului Constituțional, precum și o serie de compromisuri referitoare la funcția de Ministru de Externe al UE (întrucât sfera de competență a politicii externe constituie un domeniu extrem de sensibil, care aduce atingere suveranității naționale a statelor membre), denumirea de Constituție (asemenea politicii externe, termenul de Constituție „pleacă [...] de la o viziune federalistă asupra Europei”¹⁰³) și simbolurile Uniunii Europene – consemnate în cadrul Tratatului de instituire a unei Constituții pentru Europa, în Partea a IV-a (*DISPOZIȚII GENERALE ȘI FINALE*), Articolul IV-1 (*Simbolurile Uniunii*), după cum urmează:

„Drapelul Uniunii va fi un cerc format din douăsprezece stele aurii pe un fundal albastru. Imnul Uniunii se va baza pe «Oda Bucuriei» din Simfonia a Noua de Ludwig van Beethoven.

Motto-ul Uniunii va fi: «Uniți în diversitate».

Moneda Uniunii va fi euro.

Ziua de 9 mai va fi sărbătorită în întreaga Uniune ca «Ziua Europei».”¹⁰⁴

Astfel, în ceea ce privește funcția de Ministru de Externe al Uniunii Europene, aceasta a fost readaptată în cadrul Tratatului de la Lisabona, sub denumirea de „Înalt Reprezentant al Uniunii pentru afaceri externe și politica de securitate”¹⁰⁵ – ÎR/VP dirijează politica externă și de securitate comună a UE (PESC) și politica de securitate și apărare comună a UE (PSAC) și contribuie la implementarea acestora, fiind asistat de Serviciul European de Acțiune Externă (SEAE); prezidează reuniunile Consiliului Afaceri Externe (CAE); ocupă, simultan, funcția de Vicepreședinte al Comisiei Europene; și reprezintă poziția UE, referitoare la PESC și PSAC, în cadrul organizațiilor, platformelor, conferințelor și forumurilor internaționale. Totodată, simbolurile Uniunii Europene sunt folosite în continuare, chiar dacă acestea nu sunt menționate, în mod oficial, în textul Tratatului de Reformă.

¹⁰³ Ciprian Nițu, „Concepte și dimensiuni ale analizei”, în Ciprian Nițu, *Politica Externă a Uniunii Europene: Curs I*, Universitatea de Vest din Timișoara, 2021, p. 2.

¹⁰⁴ „Part IV: General and Final Provisions, Article IV-1: The symbols of the Union”, în *Treaty establishing a Constitution for Europe*, Roma, Official Journal of the European Union, C 169, 18 iulie 2003, p. 91.

¹⁰⁵ „Titlul V, Capitolul 2, Articolul 27”, în *Tratatul de la Lisabona de modificare a Tratatului privind Uniunea Europeană și a Tratatului de instituire a Comunității Europene (Tratatul privind Uniunea Europeană)*, 2007.

2.4. RETRAGEREA REGATULUI UNIT DIN UNIUNEA EUROPEANĂ (BREXIT) ȘI URMĂRILE ACESTEIA

Retragerea Regatului Unit al Marii Britanii și al Irlandei de Nord (RUMBIN) din Uniunea Europeană (eveniment cunoscut, în limbajul colocvial, drept *Brexit*) a constituit un moment de răscruce în procesul de integrare europeană, destăinuind un întreg catalog de neajunsuri și restricționări ale consensualității unionale. Reiterând cuvintele politologului român, Andrei Marga, „fragilitățile, erorile și crizele [...] brăzdează”¹⁰⁶ Uniunea Europeană. Pe cale de consecință, putem afirma că Brexit întruchipează apogeul vulnerabilităților comunitare, însumând, printre altele, deficiențele și insuficiențele inerente euroscepticismului și retoricii populiste. Această decizie, rezultată dintr-un sentiment de alienare și frustrare profundă, a evidențiat slăbiciunile structurale ale coeziunii UE, precum și incapacitatea decidenților politici de a răspunde și de a da ascultare nevoilor și intereselor cetățenilor.

Începând cu anul 2005, se poate constata o creștere regulată a euroscepticismului în Marea Britanie, aspect ce a facilitat extinderea influenței Partidului pentru independența Regatului Unit (original, în limba engleză, *United Kingdom Independence Party* – UKIP) în rândul euroscepticilor, jucând un rol important în promovarea ideii de Brexit. În cadrul alegerilor pentru Parlamentul European din anul 2009, UKIP – ridiculizat de prim-ministrul David Cameron, care declara că aceștia sunt „o adunătură de ... excentrici și nebuni și rasiști nedeclarați”¹⁰⁷ (original, în limba engleză, „a bunch of ... fruitcakes and loonies and closet racists”¹⁰⁸) – a ocupat a doua poziție, în ceea ce privește numărul de voturi, „într-un scrutin major pentru prima dată în istoria sa”¹⁰⁹, subliniind, pe cale de consecință, reticența populației în legătură cu *membership*-ul european, precum și aspirația acestora pentru „independență” față de Uniunea Europeană. La începutul anului 2013, prim-ministrul Regatului Unit, David Cameron, a promis, într-un discurs¹¹⁰ susținut în cadrul sediului rețelei de

¹⁰⁶ Andrei Marga, *op. cit.*, p. 7.

¹⁰⁷ Ross Taylor, *Cameron refuses to apologise to Ukip*, The Guardian, 4 aprilie 2006, [Cameron refuses to apologise to Ukip | Conservatives | The Guardian](https://www.theguardian.com/uk/2006/apr/04/cameron-refuses-to-apologise-to-ukip-conservatives), accesat la data de 13.06.2024.

¹⁰⁸ *Ibidem*.

¹⁰⁹ UK in a Changing Europe, *Brexit Timeline*, 2021, p. 2.

¹¹⁰ Discursul lui David Cameron este cunoscut sub denumirea de „Bloomberg Speech”, fiind primul discurs eurosceptic susținut de către un prim-ministru englez aflat în exercițiu, după cel susținut de Margaret Thatcher în anul 1988 (n.a.).

televiziune Bloomberg, un referendum popular pe tema apartenenței la Uniunea Europeană – acțiune precedată, cu doar șase ani în urmă, de retragerea Partidului Conservator (al cărui lider a fost Cameron încă din anul 2005) din Grupul Partidului Popular European – Creștin Democrat, din Parlamentul European, și înscrierea acestuia în Grupul Conservatorilor și Reformiștilor Europeni, care face parte din aripa eurosceptică a PE. La alegerile europarlamentare din anul 2014, Partidului pentru independența Regatului Unit „se află în fruntea sondajelor – câștigând 24 de locuri și 27% din votul popular”¹¹¹. În data de 23 iunie 2016, s-a desfășurat plebiscitul național privind apartenența la UE, în cadrul căruia, cu o prezență la vot de șaptezeci și două de procente, cincizeci și două de procente dintre participanți au votat în favoarea părăsirii Uniunii Europene,

„[...] contrar recomandării tuturor principalelor partide politice, a guvernatorului Băncii Angliei, a nouă din zece economiști, a președintelui Statelor Unite, a liderilor tuturor țărilor europene, a șefilor de syndicate, a marilor industriași, a Fondului Monetar Internațional, a lui Stephen Hawking, a secretarului general al NATO, a foștilor șefi ai MI5 și MI6 și a lui David Beckham”¹¹².

A doua zi, imediat după anunțarea rezultatului referendumului, David Cameron a demisionat din funcția de prim-ministru, fiind înlocuit de Theresa May, care s-a angajat spre a perpetua moștenirea politică a precursorului său, susținând că „Trăim un moment important în istoria țării noastre. În urma referendumului, ne confruntăm cu o perioadă de mari schimbări naționale.”¹¹³. În perioada imediat următoare, Regatul Unit a îndurat o perioadă de disfuncționalitate socio-politico-economică profundă. Gravitatea acestei crize a fost subliniată de către fostul Guvernator al Băncii Angliei, Mark Carney, care a emis un avertisment alarmant cu privire la riscul unei „tulburări de stres posttraumatic economic”¹¹⁴, sugerând o traumă de lungă durată asupra economiei naționale a RUMBIN. Mai mult decât atât, divizia de cercetare, *Economist Intelligence Unit*, estima o scădere cu aproximativ șase procente a produsului intern brut al Marii Britanii, până în anul 2020, și că „durerea economică va fi cuplată cu instabilitatea

politică”¹¹⁵. Totodată, rata criminalității a înregistrat o creștere cu aproximativ cinci sute de procente, cu precădere, în cazul „infrațiunilor motivate de ură [...] din partea naționaliștilor englezi care tocmai primiseră un imbold”¹¹⁶. Infrațiunile motivate de ură prezintă o corelație semnificativă cu partidele politice care promovează un naționalism exacerbat, prin intermediul discursului populist. Aceste grupări politice se bazează pe o percepție distorsionată a identității naționale, fiind caracterizate de o ideologie xenofobă și exclusivistă. Un exemplu relevant, în acest sens, îl constituie poziția liderului UKIP, Nigel Farage, care a criticat menținerea interdicției privind discriminarea pe motive de rasă sau culoare, susținând că „Noi, ca partid, suntem daltoniști [i.e. *colour-blind*].”¹¹⁷. Discursul lui Farage, particularizat printr-o retorică populistă, a rezonat, în profunzime, cu sentimentele eurosceptice și naționaliste ale unei părți semnificative a populației engleze, iar „declarațiile [sale] pătimașe [...] care susțineau «suveranitatea» și «democrația» Marii Britanii împotriva «dictaturii» UE au devenit o sursă de mândrie pentru un public tot mai numeros din țară”¹¹⁸. În plus, acesta a promis aducerea țării la „un trecut mai simplu și mai alb”¹¹⁹ și la „gloria sa victoriană [...] de dinaintea căderii din rai”¹²⁰.

Opoziția față de Uniunea Europeană a fost puternic exprimată în rândul euroscepticilor englezi, reglementările comunitare fiind interpretate de către aceștia drept „un act de subjugare imperialistă”¹²¹, o constrângere a voinței politice unionale asupra identității naționale britanice. Această percepție a generat o scindare socială profundă, manifestată prin opoziția dintre susținătorii retragerii din UE și susținătorii apartenenței la blocul comunitar – un exemplu concret de inițiativă pro-UE este

¹¹⁵ Walt Gardiner și Dennis A. Shields, *BREXIT – Implications of the UK's Decision to Leave the European Union*, Office of Regulatory Policy, Financial Conduct Authority, 2016, p. 3.

¹¹⁶ Nazia Parveen și Harriet Sherwood, *Police log fivefold rise in race-hate complaints since Brexit result*, The Guardian, 30 iunie 2016, [Police log fivefold rise in race-hate complaints since Brexit result](https://www.theguardian.com/uk-news/2016/jun/30/police-log-fivefold-rise-in-race-hate-complaints-since-brexit-result) | Race | The Guardian, accesat la data de 13.06.2024, *apud* James Kirchick, *Sfârșitul Europei : Dictatori, demagogi și noul ev întunecat*, Traducerea de Anacona Mîndrilă-Sonetto, Editura Polirom, Iași, 2018, p. 190.

¹¹⁷ Matthew Holehouse, *David Cameron 'deeply concerned' about Nigel Farage's call to scrap race relations laws*, The Telegraph, 12 martie 2015, [David Cameron 'deeply concerned' about Nigel Farage's call to scrap race relations laws](https://www.telegraph.co.uk/news/ukpol/1150887/David-Cameron-deeply-concerned-about-Nigel-Farage-s-call-to-scrap-race-relations-laws.html) (telegraph.co.uk), accesat la data de 13.06.2024.

¹¹⁸ James Kirchick, *op. cit.*, p. 193.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 196.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 206.

¹²¹ *Ibidem*, p. 193.

¹¹¹ UK in a Changing Europe, *op. cit.*, p. 3.

¹¹² James Kirchick, *op. cit.*, pp. 189-190.

¹¹³ UK in a Changing Europe, *op. cit.*, p. 6.

¹¹⁴ Emily Cadman, *Carney Prepares for 'Economic Post-Traumatic Stress'*, Financial Times, 30 iunie 2016, [Carney prepares for 'economic post-traumatic stress'](https://www.ft.com/content/1c1c1c1c-1c1c-1c1c-1c1c-1c1c1c1c) (ft.com), accesat la data de 13.06.2024.

reprezentat de campania „Remain”¹²², inițiată de Partidul Laburist, care a reprezentat un efort consistent de a contracara argumentele eurosceptice promovate de Partidului pentru independența Regatului Unit, prin intermediul campaniei „Leave”¹²³. Generația tânără, care a beneficiat de oportunitățile oferite de *membership*-ul european, a votat, într-o proporție covârșitoare, în favoarea rămânerii în UE.

În calitate de prim-ministru al RUMBIN, Theresa May a inițiat o serie de negocieri complexe pentru un acord de părăsire a Uniunii Europene. Cu toate acestea, în ciuda eforturilor depuse, proiectul a fost respins în mod repetat de membrii Parlamentului. Acest impas politic a condus la demisia acesteia din funcția de prim-ministru. Urmarea acestei crize politice a fost numirea lui Boris Johnson în funcția de prim-ministru. Un susținător acerb al globalizării și promotor al Londrei drept „un centru cosmopolit global”¹²⁴, Johnson a promis finalizarea Brexitului, decizie ce a stârnit un sentiment de uimire în rândul electoratului britanic, având în vedere poziționarea sa anterioară, incompatibilă cu euroscepticismul. În consecință, susținerea sa pentru retragerea Regatului Unit din UE a fost interpretată de către o parte din populație drept „un act de oportunism politic”¹²⁵. Totodată, prin intermediul Brexitului, Boris Johnson a promis păstrarea accesului Regatului Unit la piața unică europeană (altminteri, RUMBIN ar fi fost silit să semneze acorduri comerciale cu fiecare SMUE în parte), singura diferență fiind că „Marea Britanie va ieși din meandrele sistemului legislativ teribil și opac al UE”¹²⁶. Discursul său impetuos anti-UE a inclus comparații explicite între Uniunea Europeană și regimul lui Adolf Hitler, o retorică extrem de periculoasă, care a alimentat prejudecățile susținătorilor *membership*-ului comunitar.

În consecință, Brexit a fost perceput drept o „undă se șoc pe tot continentul”, un precedent

pe care îl putem considera extrem de periculos, care a stimulat apariția unor facțiuni politice eurosceptice și în alte SMUE (posibil una dintre cele mai alarmante consecințe ale acestui eveniment). Această tendință a alimentat temerile „continentale” cu privire la un eventual colaps al Uniunii Europene, periclitând viitorul integrării europene. Mai mult decât atât, în ultimul său discurs în calitate de europarlamentar, Nigel Farage a lansat o amenințare explicită, susținând că „Marea Britanie nu va fi ultimul stat membru care va părăsi Uniunea Europeană”¹²⁷. Această afirmație a subliniat potențialul distructiv al Brexitului, care ar putea genera o serie de repercusiuni destabilizatoare la nivelul UE. În data de 31 ianuarie 2020, Regatul Unit al Marii Britanii și al Irlandei de Nord a părăsit, în mod oficial, Uniunea Europeană, perpetuând criza socio-politico-economică amintită în debutul acestei secțiuni și extinzând implicațiile acesteia dincolo de frontierele Insulelor Britanice. Decizia Regatului Unit de a părăsi UE constituie, prin urmare, „prima rană autoprovocată”¹²⁸ la adresa echilibrului de puteri european și a ordinii politice continentale, cu un potențial „impact geopolitic similar «căderii Zidului Berlinului»”¹²⁹ (după cum afirma președinta Adunării Naționale a Republicii Franceze, Marine Le Pen). Astfel, cronologia sinuoasă a Brexitului ne demonstrează faptul că procesul de retragere a unui stat membru din Uniunea Europeană este unul imprevizibil, caracterizat de incertitudini politice, economice și sociale.

CAPITOLUL 3 CONCLUZII

Consensualitatea constituie un principiu esențial al cooperării în sfera politică internațională, ce a permis o integrare europeană graduală și o acceptare mai largă și mai profundă a deciziilor stabilite la nivel comunitar. Cu toate acestea, consensul a reprezentat, totodată, catalizatorul unor blocaje semnificative în procesul decizional unional.

Valorificând informațiile relevante în capitolele anterioare, putem susține aserțiunea conform căreia consensualitatea este, în mod inevitabil, influențată, denaturată și limitată de o serie de factori politici, economici și sociali, cu implicații semnificative asupra integrării europene, dar și asupra funcționării eficiente a Uniunii Europene, în ansamblul său. Prin urmare, acești factori

¹²² Campania „Remain”, organizată de Partidul Laburist (the Labour Party), a fost susținută și de alte partide politice din Marea Britanie – „the Green Party of England and Wales”, „the Scottish National Party” (SNP), „Plaid Cymru – the Party of Wales” ș.a.m.d. –, din Irlanda de Nord – „the Alliance Party of Northern Ireland” (APNI), „the Social Democratic and Labour Party” (SDLP) ș.a.m.d. – și din teritoriul britanic de peste mări, Gibraltar („the Gibraltar Social Democrats” (GSD), „the Gibraltar Socialist Labour Party” (GSLP) și „the Liberal Party of Gibraltar” (LPG) (Uberoi, 2016) (n.a.).

¹²³ Campania „Leave”, inițiată de UKIP, a fost susținută de alte trei partide politice din Irlanda de Nord: „the Democratic Unionist Party” (DUP), „People Before Profit Alliance” (PBP) și „the Traditional Unionist Voice” (TUV) (Uberoi, 2016) (n.a.).

¹²⁴ James Kirckick, *op. cit.*, p. 194.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 195.

¹²⁶ *Ibidem*.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 200.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 202.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 219.

socio-politico-economici acționează asupra consensualității europene cu intensități diferite, generând o gamă largă de provocări și limitări. Pentru a facilita o mai bună înțelegere a diverselor intensități cu care factorii sociali, politici și economici influențează consensualitatea în Uniunea Europeană, propunem o clasificare pe trei niveluri distincte de acțiune. Această structurare ne permite o analiză mai riguroasă a complexității fenomenului și o evidențiere mai clară a modului în care acești factori interacționează între ei.

Ca atare, **primul nivel de intensitate** constituie o manifestare mai puțin profundă a lipsei de consens, care se regăsește în refuzul de cooperare al unor state membre, în neparticiparea la procesul decizional comunitar și în divergențele de opinie dintre SMUE. În cadrul acestui prim nivel, putem include *criza scaunului gol*, un eveniment marcat de tensiuni considerabile, care, totuși, a fost soluționat într-un interval de timp relativ scurt, manifestând o celeritate impresionantă. Mai mult decât atât, putem remarca faptul că această criză, definită prin incertitudine semnificativă, nu a pus în pericol și nu a afectat, în mod substanțial, existența Comunității Economice Europene sau procesul de integrare europeană, demonstrând reziliența și capacitatea de adaptare a sistemului comunitar.

Cel de-al doilea nivel de intensitate este particularizat prin fenomene precum naționalismul, populismul și euroscepticismul, care pot genera tensiuni și blocaje în procesul de luare a deciziilor. Aceste tendințe subminează principiile fundamentale ale integrării europene și pun la îndoială viitorul UE. În această conjunctură, putem identifica două episoade semnificative, pe care le putem considera drept puncte de inflexiune în istoria integrării europene: *eșecul Comunității Europene a Apărării* și *eșecul Tratatului de instituire a unei Constituții pentru Europa*. Ambele evenimente – deși distanțate în timp și cu intensități, într-o oarecare măsură, diferite – denotă o dispoziție evidentă, în ceea ce privește fragmentarea proiectelor de integrare europeană, reflectând o disonanță profundă între idealul de unitate și realitatea politică a statelor membre ale UE. Deși *eșecul Comunității Europene a Apărării* a reprezentat un moment crucial în peisajul geopolitic al primei jumătăți a deceniului cinci, impactul acestuia a fost unul relativ circumscris, care nu a afectat, în mod semnificativ, consensul european, în ansamblu. Impactul *eșecului CEA* a fost limitat la sectorul militar (care, desigur, ar fi încurajat și integrarea politică) și nu a afectat procesul de integrare economică, aceasta fiind, în momentul respectiv, în curs de dezvoltare. Cu toate acestea, contextul integrării militare a

contribuit semnificativ la intensificarea temerilor în rândul statelor membre, în ceea ce privește o potențială hegemonie germană, „în condițiile în care refacerea armatei germane era de neevitat”¹³⁰. De asemenea, refuzul de cooperare, întâlnit în cadrul acestui episod, este dublat de naționalismul exacerbat al Republicii Franceze, prin intermediul prim-ministrului aflat în exercițiu între anii 1954 și 1955, Pierre Mendès France, care a retras sprijinul pentru instituirea Comunității Europene a Apărării, temându-se de pierderea drepturilor suverane și a controlului asupra forțelor armate franceze. În altă ordine de idei, putem argumenta supoziția conform căreia *eșecul Tratatului de instituire a unei Constituții pentru Europa* a produs implicații mult mai severe asupra procesului de integrare europeană, remarcând existența unei diviziuni considerabile în opinia publică europeană cu privire la direcția pe care o va urma construcția europeană. Acest eveniment a condus la o reevaluare a modalităților de abordare a viitoarelor reforme comunitare, prin intensificarea nivelului de pragmatism. Respingerea Tratatului Constituțional a fost alimentată de o creștere a euroscepticismului în rândul statelor membre ale Uniunii Europene (cu precădere, în cazul Republicii Franceze și a Regatului Țărilor de Jos), manifestat prin lipsa de încredere în instituțiile comunitare. Mai mult decât atât, discursurile populiste de la începutul mileniului al doilea au reflectat, în principal, preocupările SMUE cu privire la pierderea identității naționale, în favoarea unei identități europene, și știrbirea suveranității naționale.

Cel de-al treilea nivel de intensitate, cel mai alarmant, include o complexitate sporită, combinând aspectele prezentate anterior – în cadrul primelor două niveluri – cu o serie de vulnerabilități inerente ale Uniunii Europene. Acestea includ o neîncredere profundă în instituțiile comunitare, diviziuni interne accentuate, precum și tendințe de retragere a statelor membre din sfera de influență a Uniunii Europene. Aceste tendințe s-au materializat în cazul *Retragerii Regatului Unit din Uniunea Europeană*, prin declanșarea unui precedent remarcabil în evoluția istorică a construcției europene, marcând prima ocazie în care un stat membru al Uniunii Europene optează pentru părăsirea organizației și renunțarea la *membership*-ul european.

Prin urmare, studiul nostru se bazează pe o analiză multidimensională și transdisciplinară a istoriei construcției europene, folosind instrumente teoretice și empirice pentru a oferi o perspectivă cvasiexhaustivă asupra factorilor

¹³⁰ Anamaria Groza, *op. cit.*, p. 112.

care au modelat evoluția procesului de integrare europeană. Prezenta lucrare oferă o analiză preliminară a dimensiunilor consensualității în sfera politică internațională, deschizând, astfel, calea pentru o explorare mai amplă a acestui subiect complex. Deși am explorat diverse aspecte ale acestei teme, recunoaștem că există numeroase direcții de dezvoltare a studiului, pe care ne propunem să le investigăm în viitor. În intenția conturării unei perspective mai cuprinzătoare, considerăm că este necesară aprofundarea analizei episoadelor din istoria integrării europene care prezintă limite ale consensualității. În această privință, ar fi utilă examinarea altor evenimente semnificative (în completarea celor patru episoade analizate în capitolul anterior), precum *invazia Rusiei în Ucraina, Marea Recesiune și efectele sale asupra Uniunii Europene, pandemia de COVID-19 sau SARS-CoV-2 și altele asemenea*. Prin urmare, considerăm că o abordare multidisciplinară ar permite o analiză mai complexă și mai pertinentă a dimensiunilor consensualității în sfera politică internațională.

Cercetarea noastră se confruntă cu o serie de limite care influențează aplicabilitatea și valabilitatea generală a concluziilor. În primul rând, eșantionul de episoade analizate este restrâns, limitându-se la doar patru evenimente din istoria integrării europene, ceea ce face ca rezultatele să nu fie neapărat reprezentative pentru întregul proces al integrării europene. În plus, lipsa de resurse academice și de acces la date a restricționat extinderea studiului, precum și profunzimea analizei. În sfârșit, trebuie menționat că, în anumite aspecte, analiza a fost influențată de anumite păreri subiective, ceea ce ar putea afecta obiectivitatea rezultatelor. Totodată, este esențial să subliniem faptul că rezultatele și concluziile prezentate în această lucrare se bazează pe datele disponibile la momentul redactării, fiind susceptibile la a fi influențate de evoluții și transformări ulterioare. Ca atare, evoluțiile temporale, inevitabile în domeniul analizat, evidențiază necesitatea unei abordări analitice continue și adaptive, capabilă să integreze noi informații și să reevalueze concluziile inițiale ale acestui studiu. În ciuda faptului că aceste limite diminuează impactul general al studiului, ele subliniază necesitatea unor cercetări mai aprofundate și mai actualizate, pentru o comprehensiune mai completă și mai complexă a procesului de integrare europeană.

BIBLIOGRAFIE

Cărți

1. AXELROD, Robert, *The Evolution of Cooperation*, Editura Basic Books, Inc., Publishers, New York, 1984.
2. CRAIG, Paul și DE BÚRCA, Gráinne, *EU Law : Text, Cases, and Materials*, Editura Oxford University Press, Oxford, 2003.
3. DE LAUNAY, Jacques, *Mari Decizii ale celui de-al Doilea Război Mondial 1942-1945*, Volumul II, Traducerea de GHIHERNEA, Marcel și GHIHERNEA, Dan, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988.
4. DORMOY, Daniel V., *Droit des organisations internationales*, Editura Dalloz, Paris, 1995.
5. KIRCHICK, James, *Sfârșitul Europei : Dictatori, demagogi și noul ev întunecat*, Traducerea de MÎNDRILĂ-SONETTO, Anacaona, Editura Polirom, Iași, 2018.
6. MARGA, Andrei, *România în Europa actuală*, Editura Creator, Brașov, 2019.
7. MARTENS, Wilfried, „Idea personalistă și ideea europeană”, Saint-Malo, 21 octombrie 1990, în KOHL, Helmut (pref.), *O Europă și cealaltă*, Traducerea de ȚEPELEA, Gabriel și HAGEA, Liviu, Editura Metropol, București, 1995.
8. PANU, Mihai A., *Doctrina geopolitice. Arhitectura puterii în sistemul internațional*, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2018.
9. PHILIP, Christian, *Les Institutions Européennes*, Editura Masson, Paris, 1981.
10. SCHERMERS, Henry și BLOKKER, Niels, *International Institutional Law : Unity Within Diversity*, Editura Martinus Nijhoff, Leiden, 1999.

Articole științifice

1. ARION, Cristina, „Suveranitate și integrare europeană. Reflecții asupra implicațiilor constituționale”, în NICULESCU, Anton (pref.), *Suveranitate națională și integrare europeană*, Editura Polirom, Iași, 2001.
2. BURGORGUE-LARSEN, Laurence, ASTRESSES, Pierre-Vincent și BRUCK, Véronique, „The Constitution of France in the Context of EU and Transnational Law: An Ongoing Adjustment and Dialogue to Be Improved”, în ALBI, Anneli și BARDUTZKY, Samo (ed.), *National Constitutions in European and Global Governance: Democracy, Rights, the Rule of Law – National Reports*, Editura T.M.C. Asser Press, Haga, 2019.
3. CONDOR, Susan, TILEAGĂ, Cristian și BILLING, Michael, „Political rhetoric”, în HUDDY, Leonie, SEARS, David O., LEVY, Jack S. (ed.), *The Oxford Handbook of Political Psychology : Second Edition*, Editura Oxford University Press, Oxford, 2013.

4. DANESCU, Elena Rodica, *Le compromis de Luxembourg (janvier 1966)*, Centre Virtuel de la Connaissance sur l'Europe, 2016.
 5. FASSBENDER, Bardo, „The United Nations Charter as the Constitution of the International Community”, în *Columbia Journal of Transnational Law*, 1998.
 6. FIGGOU, Lia și ANAGNOSTOPOULOU, Dimitra, „Consensual Politics and Pragmatism in Parliamentary Discourse on the ‘Refugee Issue’”, în DEMASI, Mirko A., BURKE, Shani și TILEAGĂ, Cristian (ed.), *Political Communication : Discursive Perspectives*, Editura Palgrave Macmillan, Cham, 2020.
 7. Flash Eurobarometer, «The European Constitution: post-referendum survey in Spain» – Report, 2005.
 8. GARDINER, Walt și SHIELDS, Dennis A., *BREXIT – Implications of the UK's Decision to Leave the European Union*, Office of Regulatory Policy, Financial Conduct Authority, 2016.
 9. GOULARD, Sylvie și LEQUESNE, Christian, „Une Constitution européenne, si et seulement si...”, în *Politique étrangère*, 2/2001.
 10. GRIMM, Dieter, „Does Europe need a Constitution?”, în *European Law Journal*, 1995.
 11. GROZA, Anamaria, „Considerații privind Comunitatea europeană de apărare și Comunitatea politică europeană”, în CÎRSTEA, Nicolae (ed.), *Revista de Științe Juridice*, Numărul 4, Editura Universul Juridic, București, 2007.
 12. LABOUZ, Marie Françoise, *Les accords de Maastricht et la constitution de l'Union européenne*, CEDIN, 27 iunie 1992 / Editura Montchrestien, Paris, 1993.
 13. MYERS, Robert J., „Hans Morgenthau's Realism and American Foreign Policy”, în Carnegie Council for Ethics in International Affairs, *Ethics & International Affairs*, Volumul 11, New York, 1997.
 14. NIȚU, Ciprian, „Concepte și dimensiuni ale analizei”, în NIȚU, Ciprian, *Politica Externă a Uniunii Europene : Curs 1*, Universitatea de Vest din Timișoara, 2021.
 15. OYE, Kenneth A., „Cooperation under Anarchy: Hypotheses and Strategies”, în *World Politics*, Volumul 38, Numărul 1 din octombrie 1985, Cambridge University Press, New York, 1985.
 16. PASCARIU, Liana-Teodora, *Drept comunitar european*, Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, Suceava, 2020.
 17. PIRIS, Jean-Claude, „L'Union européenne a-t-elle une constitution? Lui en faut-il une?”, *Revue Trimestrielle de Droit Européen*, octombrie-decembrie 1999.
 18. RAE, Douglas W., „The Limits of Consensual Decision”, în American Political Science Association, *The American Political Science Review*, Volumul 69, Numărul 4, Washington, DC, 1975.
 19. Secretariatul General al Consiliului (emitent), *Consiliul Uniunii Europene – 1952-2012 : legiuitor și factor de decizie de 60 de ani*, Oficiul pentru Publicații al Uniunii Europene, Luxemburg, 2013.
 20. SIMON, Denis, *Les accords de Maastricht et la constitution de l'Union européenne*, CEDIN, 27 iunie 1992 / Editura Montchrestien, Paris, 1993.
 21. UBEROI, Elise, *European Union Referendum 2016*, House of Commons Library, Londra, 2016.
 22. UK in a Changing Europe, *Brexit Timeline*, 2021.
- Surse online**
1. Agenția Europeană de Apărare (AEA), n.d., [Agenția Europeană de Apărare – AEA | Uniunea Europeană \(europa.eu\)](https://www.euratl.eu/).
 2. CADMAN, Emily, *Carney Prepares for 'Economic Post-Traumatic Stress'*, Financial Times, 30 iunie 2016, [Carney prepares for 'economic post-traumatic stress' \(ft.com\)](https://www.ft.com/content/30-jun-2016).
 3. Congreso de los Diputados, *Referendos : De ámbito nacional*, n.d., [Referendos – Constitución española \(congreso.es\)](https://www.congreso.es/).
 4. *Constitution*, Merriam-Webster, n.d., [Constitution Definition & Meaning – Merriam-Webster](https://www.merriam-webster.com/dictionary/constitution).
 5. *Cooperarea la nivelul UE în domeniul apărării: Consiliul instituie o capacitate militară de planificare și conducere (MPCC)*, n.d., [Cooperarea la nivelul UE în domeniul apărării: Consiliul instituie o capacitate militară de planificare și conducere \(MPCC\) – Consilium \(europa.eu\)](https://www.europa.eu/).
 6. DELOY, Corinne și LEVY, Helen, *Referendum on the European constitution in the Netherlands, 1st June 2005*, Fondation Robert Schuman, 2005, [EU Constitution Vote 2005 Netherlands \(robert-schuman.eu\)](https://www.robert-schuman.eu/).
 7. Eerste Kamer der Staten-Generaal, *Europese Grondwet*, n.d., [Europese Grondwet – Europese Berichtgeving Eerste Kamer](https://www.eerstekamer.nl/).
 8. HOLEHOUSE, Matthew, *David Cameron 'deeply concerned' about Nigel Farage's call to scrap race relations laws*, The Telegraph, 12 martie 2015, [David Cameron 'deeply concerned' about Nigel Farage's call to scrap race relations laws \(telegraph.co.uk\)](https://www.telegraph.co.uk/).
 9. Moise, „Exodul”, 21, 23-25, în *Vechiul Testament*, Noua Traducere în Limba Română (NTLR), *Exodul 20:22-23:33 NTLR – DOMNUL i-a zis lui Moise: „Așa să – Bible Gateway*.
 10. PARVEEN, Nazia și SHERWOOD, Harriet, *Police log fivefold rise in race-hate complaints since Brexit result*, The Guardian, 30 iunie 2016, [Police log fivefold rise in race-hate complaints since Brexit result | Race | The Guardian](https://www.theguardian.com/).
 11. *Politica agricolă comună*, n.d., [Politica agricolă comună – Consilium \(europa.eu\)](https://www.europa.eu/).
 12. *Serviciul European de Acțiune Externă (SEAE)*, n.d., [Serviciul European de Acțiune Externă \(SEAE\) | Uniunea Europeană \(europa.eu\)](https://www.europa.eu/).

13. TAYLOR, Ross, *Cameron refuses to apologise to Ukip*, The Guardian, 4 aprilie 2006, [Cameron refuses to apologise to Ukip | Conservatives | The Guardian](#).
14. VON DER LEYEN, Ursula, via Instagram [@ursulavonderleyen], 13 iulie 2023, [Ursula von der Leyen \(@ursulavonderleyen\)](#).
15. WINTOUR, Patrick, *EU scraps timetable for ratifying constitution*, The Guardian, 2005, [EU scraps timetable for ratifying constitution | Politics | The Guardian](#).
2. Ministère de l'Intérieur (emitent), *Documents remis pour le Référendum du 29 mai 2005*, 2005.
3. „Part IV: General and Final Provisions, Article IV-1: The symbols of the Union”, în *Treaty establishing a Constitution for Europe*, Roma, Official Journal of the European Union, C 169, 18 iulie 2003.
4. „Preamble”, în *Treaty establishing a Constitution for Europe*, Roma, Official Journal of the European Union, C 169, 18 iulie 2003.
5. „Titlul V, Capitolul 2, Articolul 27”, în *Tratatul de la Lisabona de modificare a Tratatului privind Uniunea Europeană și a Tratatului de instituire a Comunității Europene (Tratatul privind Uniunea Europeană)*, 2007.
6. „Titlul V”, în *Tratatul de la Maastricht (Tratatul privind Uniunea Europeană)*, 1992.

Legislație

1. Consiliul Uniunii Europene, *Accord du Conseil, du 29 janvier 1966, sur le vote majoritaire au sein du Conseil* /* Compromis de Luxembourg */¹, 1966.